

I. ROZPRAWY I ANALIZY

DOI: 10.17951/et.2019.31.165

Arkadiusz Koselak-Maréchal

ORCID: 0000-0001-8154-7099

(Centre Hospitalier du Rouvray)

James Underhill

ORCID: 0000-0002-3249-9905

(Université de Rouen)

KONCEPT SANTÉ W JĘZYKU FRANCUSKIM

W artykule opisano francuski koncept *SANTÉ* [ZDROWIE] zgodnie z metodologią przyjętą w *Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów*. Autorzy przeanalizowali koncept na podstawie źródeł systemowych (leksykograficznych), ankietowych i tekstowych i zbudowali skróconą definicję kognitywną, zgodnie z którą *SANTÉ* jest stanem lub funkcjonowaniem organizmu albo grupy (czasami również innego żywego organizmu, organizacji, procesu), ma wymiar fizyczny, psychologiczny i/lub intelektualny, jest równowagą. Kiedy ma się *SANTÉ*, nie zauważa się go – człowiek czuje się dobrze. Kiedy nie ma się *SANTÉ*, zauważa się jego brak, który nazywa się chorobą. *SANTÉ* to siła, możliwość robienia wielu rzeczy, to dobro (bogactwo). By zachować *SANTÉ*, trzeba robić różne rzeczy. Otoczenie wpływa na *SANTÉ* pozytywnie lub negatywnie.

We współczesnych francuskich dyskursach publicystycznych *SANTÉ* jest nie tylko wartością indywidualną, lecz również społeczną – zdrowiem zajmują się władze państwowe i nawet organizacje międzynarodowe. Jest dobrem samym w sobie, ale mimo swojej naturalności, nie jest dane raz na zawsze i trzeba się ciągle starać, by je mieć.

SŁOWA KLUCZOWE: *santé*; zdrowie; choroba; koncept; definicja kognitywna; *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*

1. Wprowadzenie

SANTÉ [zdrowie] wydaje się być pojęciem uniwersalnym i dotyczy zarówno ludzi, jak i innych istot żywych: zwierząt, roślin, ale także, w niektórych przypadkach, procesów i organizacji. Można się nawet zastanawiać, czy

istnieją podmioty, których zdrowie nie dotyczy. Pomimo tej uniwersalności, a może właśnie z jej powodu, pojęcie *SANTÉ* wydaje się bardzo mało „nasycone” semantycznie. Jest tak prawdopodobnie dlatego, że najczęściej myślimy o *SANTÉ*, kiedy już go nie mamy¹. Claudine Herzlich (2005: 79) stwierdza: „pojęcie zdrowia nie ma dla lekarza żadnego znaczenia, z pragmatycznej perspektywy liczy się tylko choroba”². Wydaje się, że podejście to charakteryzuje nie tylko lekarzy i dotyczy większości osób – zobaczmy jednak, że problem jest bardziej złożony i że *SANTÉ* i *CHOROBA* mogą współlistnieć.

2. Krótki przegląd badań nad *SANTÉ* jako konceptem

Na gruncie badań semantycznych (ani ogólnie: językoznawczych) nie ma prac na temat konceptu *SANTÉ* w języku francuskim, natomiast socjologia interesuje się sposobami konceptualizacji *SANTÉ* w wymiarze społecznym³. Pierwsze badania socjologiczne na temat *SANTÉ* we Francji, zrealizowane przez Claudine Herzlich, ukazały się w 1969 roku w książce *Santé et maladie. Etude d'une représentation sociale*⁴. W swoich badaniach Herlich rozróżnia trzy różne konceptualizacje społeczne konceptu *SANTÉ*:

A. *SANTÉ* jako nieobecność/brak (brak choroby oraz brak świadomości ciała i jego funkcjonowania);

B. *SANTÉ* jako zasób (siła, odporność na choroby, wytrzymałość);

C. *SANTÉ* jako równowaga (dobry stan psychiczny, dobre samopoczucie, brak zmęczenia, aktywność, dobre relacje z innymi).

Według tej autorki nie ma jednego *SANTÉ*, lecz wiele różnych sposobów jego postrzegania. Powrócimy do obserwacji Herlich podczas analizy semantycznej konceptu *SANTÉ*.

Istnieją także inne prace opierające się na zasadach i założeniach badawczych opracowanych przez Herzlich, na przykład autorstwa Jeoffriona (2009), lecz autor ten, mimo użycia słowa *santé* w tytule publikacji, interesuje się jedynie brakiem zdrowia, czyli chorobą. Inny autor, Cousteau (2010), dochodzi do wniosków podobnych do wniosków Herzlich i dodaje, iż osoby

¹ Podobnie w języku polskim – por. frazmkę Jana Kochanowskiego *Na zdrowie: Ślachetne zdrowie, / Nikt się nie dowie, / Jako smakujesz, / Aż się zepsujesz*; a także Inwokację do Mickiewiczowego *Pana Tadeusza: Litwo! Ojczyzno moja! ty jesteś jak zdrowie. / Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie, / Kto cię stracił*.

² Tłumaczenie autorów (AK-M i JU).

³ Istnieją również opracowania dotyczące konceptualizacji *SANTÉ* specjalistów: lekarzy i higienistów, np. A. Rauch (1995). Podobnie artykuł A. Contandriopoulos'a (2006) jest poświęcony konceptualizacjom naukowym.

⁴ *Zdrowie i choroba. Badania konceptualizacji społecznych*.

badane definiują zazwyczaj *santé* w relacji do choroby. We francuskojęzycznej antropologii uprawianej w Québecu o *santé* mówi się najczęściej właśnie w ten sposób; na przykład *Anthropologie de la santé* Tremblay'a (1982) jest *de facto* antropologią choroby. Można zatem przypuszczać, że koncept *SANTÉ* sam w sobie jest trudny do opisania, jednak wydaje nam się, że jest to możliwe.

3. Podstawa materiałowa opisu

Opisy systemowe konceptu *SANTÉ* opierają się na następujących źródłach: *Trésor de la Langue Française informatisé* (<http://atilf.atilf.fr/>); *Le Nouveau Petit Robert*; zasoby *Centre National de Ressources Textuelles et Linguistiques* (<http://www.cnrtl.fr/>); *Le Dictionnaire historique de la langue française*, Robert; *Larousse* (larousse.fr).

4. Koncept *SANTÉ* w świetle danych systemowych

4.1. Etymologia i diachronia

Słowo *santé*, jak większość słów w języku francuskim, pochodzi z języka łacińskiego. Jego źródłem łacińskim jest *sanitas*, *-atis* 'zdrowie (ciała i ducha)'. *Santé* zostało poświadczane po raz pierwszy w języku francuskim w 1050 roku w formie *santet* (powstałej z biernika łacińskiego *sanitas* – *sanitatem*), potem szybko zmienia się w formę *santé* (około 1075 r.). Zauważmy, że łacińskie *sanitas* pochodzi od przymiotnika *sanus* 'zdrowy'⁵. Istniał również dublet *sanitad* (około 980 r.), którego forma zmieniła się w *saniteit* (około 1190 r.), a potem w *sanité* (XIII w.). Tę formę można było spotkać w słownikach jeszcze w XX wieku ze znaczeniem 'dobry stan zdrowia'.

Słowo *santé* zachowało znaczenie łacińskie i jest używane do mówienia o „pozytywnym stanie fizjologicznym żywych stworzeń”, o czym świadczą wciąż używane wyrażenia, takie jak *bonne santé* 'dobre zdrowie' (około 1250 r.), *grande santé*, dosł. 'duże zdrowie' (1611 r., wyszło z użycia), *santé de fer* 'żelazne zdrowie' (1636 r.) czy *petite santé* 'słabe (dosł. 'małe') zdrowie'. Znaczenie oryginalne, które dotyczyło fizjologicznego funkcjonowania żywych stworzeń, rozszerzyło się już w XII wieku i obecnie dotyczy psychiki, intelektu,

⁵ Logiczne jest, iż przymiotnik odwołuje się do cechy (mniej czy bardziej) zauważalnej, natomiast rzeczownik zakłada abstrakcyjny wymiar tej cechy.

moralności i duchowości. W XVI wieku pojawiają się pierwsze użycia słowa *santé* niedotyczące żywych stworzeń. *Santé* może już wtedy dotyczyć również stanu powietrza, miasta czy kraju. Pod koniec XVI wieku leksem *santé* był również używany do określenia zachowania społecznego: *boire à la santé de quelqu'un* ‘pić za czyjeś zdrowie’. Na podstawie tego frazemu powstało wiele innych, jak na przykład *porter la santé de quelqu'un* ‘(pod)nieść (na) czyjeś zdrowie’ (wyszło z użycia)⁶, *à votre santé!* ‘na wasze zdrowie!’, *bonne santé!* ‘(na) dobre zdrowie’ czy eliptyczne *santé!* ‘zdrowie!’, *à la vôtre!* ‘(na) wasze!’. To znaczenie leksemu *santé* jest ciągle żywe i powszechnie używane. W XVII wieku pojawiło się nowe znaczenie ‘sytuacja zbiorowa dotycząca zdrowia ludzi’ i *santé* było używane do określania miejsc, w których grupuje się ludzi w celu kwarantanny: *lieu de santé*, dosł. ‘miejsce zdrowia’, *maison de santé* ‘dom zdrowia’. Możliwe jest, że te kolokacje zapowiadają późniejsze *service de santé* ‘służba zdrowia’, w sensie organizacji, która zajmuje się zdrowiem w szerokim znaczeniu. Znaczenie to jest obecnie bardzo żywe i ściśle związane z inną również powszechnie używaną kolokacją, *santé publique* ‘zdrowie publiczne’, która pojawiła się w XX wieku. W tym polu znaczeniowym znajdują się określenia *maison de santé* ‘dom zdrowia’, czyli ‘szpital’, czy *bureau de la santé* ‘wydział [dosł. biuro] zdrowia’. W XIX wieku leksem *santé* używany był również do określania miejsc w portach, w których monitorowano choroby zakaźne; w wojsku *service de santé* ‘oddział zdrowia’ oznaczał wszystkich pracowników medycznych. Istniało również określenie *officier de santé*, mniej więcej ‘felczer’, które wyszło z użycia razem z zaniknięciem zawodu.

Etymologia i historia leksemu *santé* pozwalają stwierdzić, iż koncept *SANTÉ* bardzo mało się zmieniał w ciągu dziesięciu wieków jego historii w języku francuskim. Ta stałość wydaje się naturalna – *santé* określa pojęcie niematerialne dotyczące wszystkich ludzi i wydaje się być pojęciem uniwersalnym.

4.2. Znaczenie współczesne – synchronia

W słownikach, którymi posługiwaliśmy się, definicje *santé* są zbieżne, a struktury tych definicji podobne. W niektórych przypadkach jednak budowa definicji nie jest zbyt jasna. Analiza definicji słownikowych pozwala na wyodrębnienie kilku znaczeń tego słowa, które można odnaleźć we wszystkich źródłach⁷:

⁶ Por. zbliżone polskie wyrażenie *wznieść kielich za czyjeś zdrowie*.

⁷ Nie będziemy się tu zatrzymywać na problemach typowo leksykograficznych, takich jak definicyjne błędne koło czy cytaty i sposób definiowania typowy dla źródeł naukowych (np. definicja podawana przez Światową Organizację Zdrowia).

(1) Normalny stan fizjologiczny lub normalne funkcjonowanie żywego organizmu

Można tu zauważyć, że kalectwo czy inne anomalie nie są sprzeczne z *SANTÉ*. Opisujący stan lub sposób funkcjonowania może mieć granice czasowe i można go *perdre* ‘stracić’; można *recouvrer*, *retrouver la santé* ‘odnaleźć zdrowie’, *conserver* ‘zachować’ je itp. *SANTÉ* może być widoczne na zewnątrz żywego organizmu:

[1] *Les prêtres arrivent d'un pas grave et d'un air préparé; ils sont vêtus d'une tunique blanche de laine de Cachemire (...); leur physionomie annonce la santé et la bienveillance.*

[Księża podchodzą ciężkim krokiem i z wystudiowanym wyrazem twarzy; są ubrani w białe sutanny z kaszmiru (...); ich fizjonomia zwiastuje zdrowie i życzliwość.] (BRILLAT-SAV., *Physiol. goût*, 1825, s. 307)⁸.

SANTÉ może również przenosić się z pokolenia na pokolenie:

[2] *Leur fille Mathilde tenait de son père pour la force et la santé; belle fille peut-être sous le vermillon de son visage et le fagotage de sa personne, et point sotté, non plus que ses parents.*

[Ich córka Matylda miała po ojcu siłę i zdrowie; była to prawdopodobnie piękna dziewczyna schowana pod czerwienią twarzy i specjalnym strojem, i wcale nie głupia, nie bardziej niż jej rodzice.] (FRANCE, *Vie fleur*, 1922, s. 406).

W opisie tego znaczenia *Trésor de la Langue Française informatisé* (TLFi) podaje definicję Światowej Organizacji Zdrowia:

[3] *La santé est un état de complet bien-être physique, mental et social, et ne consiste pas seulement en une absence de maladie ou d'infirmité.*

[Zdrowie jest stanem pełnego dobrostanu fizycznego, psychicznego, społecznego i duchowego, a nie jedynie brakiem choroby czy niepełnosprawności.] (*Constitution de l'O.M.S.*, 1985 [1946], s. 1).

TLFi rozróżnia organizmy żywe i rośliny [sic!] i uważa, że jeśli mówi się o zdrowiu tych ostatnich, to robi się to przez analogię i chodzi wtedy raczej o „dobry rozwój”:

[4] *Les arbres de nos climats y sont pauvres (à Rome) et les essences intermédiaires n'y atteignent pas la santé et l'ampleur qu'elles ont dans nos campagnes et dans nos jardins.*

[Drzewa w naszym klimacie (w Rzymie) są słabe i gatunki pośrednie nie dorastają do tego samego zdrowia i wielkości, jakie mają na naszych polach i w naszych ogrodach] (SAND, *Now. lettres voy.*, 1876, s. 2).

[5] *Les îles se couvrent d'une verdure en pleine santé.*

[Wyspy pokrywają się pełną zdrowia zielenią.] (MORAND, *Air indien*, 1932, s. 242).

⁸ Zauważmy, że przykłady leksykograficzne nie pochodzą ze źródeł współczesnych.

Stan zdrowia czy funkcjonowanie w optymalny sposób, jakim jest *SANTÉ*, mogą być opisane wieloma wyrażeniami, na przykład *avoir la santé* ‘mieć zdrowie’, czyli ‘być w dobrej dyspozycji fizycznej, mieć wigor’:

[6] *Il n'y a pas de plus belle vie que la vie d'un habitant qui a de la santé et point de dettes.*

[Nie ma piękniejszego życia od życia mieszkańca cieszącego się zdrowiem (dosł. ‘mającego zdrowie’) i niemającego długów.] (HÉMON, *M. Chapdelaine*, 1916, s. 170).

Wyrażenie *avoir la santé* może znaczyć również, metaforycznie, ‘być śmiałym, mieć tupet’:

[7] *Trois heures. J'en ai une santé de rentrer à trois heures du matin. Je vais être bien reçu par papa!*

[Trzecia. Mam śmiałość, żeby wrócić o trzeciej nad ranem. Tata będzie na mnie czekał!] (COURTELINE, *Ah! Jeunesse*, Théodore, 1898, I, s. 160)⁹.

[8] *Petypon, indigné: Mais je ne vous connais pas!... Mais en voilà une idée!... Pourquoi êtes-vous dans mon lit?... La Môme: Comment, pourquoi que j'y suis?... Non mais, t'en as une santé!*

[Petypon, oburzony: No ale ja pani nie znam!... Co za pomysł!... Dlaczego jest pani w moim łóżku?... La Môme: Jak to, dlaczego tu jestem? No nie, masz tupet!] (FEYDEAU, *Dame Maxim's*, 1914, I, 4, s. 8).

(2) *SANTÉ* to dobra forma

Znaczenie to jest poświadczane między innymi przez wyrażenie *être plein de santé* ‘być pełnym zdrowia’, występującym w różnych wersjach:

[9] *Elle débordait de santé; ses bras aux lourdes attaches pendaient hors du lit.*
[„Wylewało” się z niej zdrowie; jej ciężkie ramiona zwisały z łóżka.] (DABIT, *Hôtel Nord*, 1929, s. 175).

[10] *Aujourd'hui, Bauër, que je n'ai pas vu depuis des mois, Bauër crevant de santé, le teint écarlate, tombe chez moi sur un bicycle, dont les ressorts gémissent sous le poids de sa santé écrasante.*

[Dzisiaj Bauer, którego nie widziałem od miesięcy, Bauer „zdychający” ze zdrowia, rumiany, wpada na mnie na rowerze, którego sprężyny jęczą pod ciężarem jego przytłaczającego zdrowia.] (GONCOURT, *Journal*, 1894, s. 642) V. *péter* I B 2 d ex. de Arnoux.

To samo znaczenie jest wyrażane połączeniem przymiotnika oraz *de santé*:

⁹ Nie rozumiemy interpretacji tego przykładu przez leksykografów z TLFi. *La santé* może być rozumiane po prostu jako dobra forma fizyczna, a znaczenie ‘być śmiałym, mieć tupet’ powstaje jako kontekstowa inferencja na podstawie drugiego zdania. Jeśli to drugie zdanie się usunie, ta interpretacja zniknie.

[11] *Tout va bien, Julia est florissante de santé.*

[Wszystko jest w porządku, zdrowie Julii rozkwita.] (LAMART., *Voy. Orient*, t. 2, 1835, s. 66).

[12] *Cécile, très gaie ce jour-là, belle de santé [...].*

[Cécile, bardzo wesoła tego dnia, piękna zdrowiem [...].] (ZOLA, *Germinal*, 1885, s. 1308)¹⁰.

(3) SANTÉ jako ‘to, co jest zdrowe z moralnego, intelektualnego, duchowego punktu widzenia’

[13] *Les vices, les pirateries et les crimes qui sont la maladie des républiques sont la santé des monarchies.*

[Wady, piractwo i zbrodnie, które są chorobą republik, są zdrowiem monarchii.] (DESMOULINS ds *Vx Cordelier*, 1793–94, s. 68).

[14] *Ces sortes d’encyclopédies répondent à un besoin [...]. On peut cependant se demander si leur foisonnement est un signe de parfaite santé scientifique.*

[Ten typ encyklopedii odpowiada pewnej potrzebie [...]. Można się jednak zastanawiać, czy ich wielość świadczy o doskonałym „zdrowiu” świata nauki.] (*Civilis. écr.*, 1939, s. 28–1).

(4) SANTÉ jako ‘dynamiczna równowaga psychiczna osoby harmonijnie rozwijającej swoją osobowość i konstruktywnie uczestniczącej w życiu społecznym; zdrowie umysłowe, psychiczne’

[15] *Comme j’ai confiance en toi, mon ami, et qu’il faut que tu veilles sur ta santé cérébrale pour qu’elle ne soit plus troublée par le moindre malaise!*

[Ponieważ ci ufam, przyjacielu, i musisz czuwać nad swoim zdrowiem mentalnym, żeby nie zagroził mu żaden problem.] (RIVIÈRE, *Corresp.* [avec Alain-Fournier], 1907, s. 285).

(5) SANTÉ jako ‘stan zdrowotny grupy społecznej, stan fizjologiczny członków społeczności’:

[16] *Santé de la jeunesse, des travailleurs; santé scolaire, universitaire; santé de la population. Le champ de la politique de la santé grandit à mesure qu’on l’étudie.*

[Zdrowie młodzieży, pracowników; zdrowie uczniów, zdrowie całej populacji. Zakres polityki zdrowotnej rośnie wraz z prowadzonymi badaniami.] (BIOT, *Pol. santé publ.*, 1933, s. 13).

[17] *Les opérations du raffinage des corps gras destinés à l’alimentation ont été discutées: on se demandait si elles ne portaient pas préjudice à la santé du consommateur.*

[Dyskutowano nad procesami rafinacji tłuszczu przeznaczonych do odżywiania, czy aby nie szkodzą zdrowiu konsumentów.] (BRUNERIE, *Industr. alim.*, 1949, s. 48).

¹⁰ Mamy tu problem z archaizmami. Kolokacja *belle de santé*, dosł. ‘piękna zdrowiem’, brzmi co najmniej dziwnie dla użytkownika współczesnego języka francuskiego (tylko 14 przykładów w wyszukiwaniu Google’a, w tym część pochodząca z niefrancuskojęzycznych stron komercyjnych używających tłumaczenia automatycznego, a pozostałe z reklam).

W tym znaczeniu mamy wyrażenie *santé publique* ‘zdrowie publiczne’, obecnie bardzo często używane, które słowniki definiują jako ‘zeszół środków wdrażanych w danym kraju w celu poprawy lub ochrony zdrowia ludności, jej warunków higienicznych, dobrego samopoczucia i otoczenia’.

Wielu spostrzeżeń dostarcza przyjrzenie się całemu polu leksykalnemu słowa *santé*, które obejmuje kategorie nadrzędne (hiperonimy), kohiponimy, opposita, synonimy, derywaty i frazeologizmy. Mamy zatem następujące derywaty *santé*: przymiotniki *sain* ‘zdrowy’ i *malsain*, w przybliżeniu ‘niezdrowy’¹¹; przysłówek *sainement* ‘zdrowo’ i czasownik *assainir* ‘uzdrowić, oczyścić’. Czasownik *assainir* nigdy nie jest używany w stosunku do ludzi, lecz wyłączenie w stosunku do elementów otoczenia, na przykład *assainir l’eau* ‘oczyszczyć/uzdatnić wodę’. W odróżnieniu od języka polskiego, czasownik *guérir* ‘(wy)zdrowieć’ nie jest morfologicznie związany z *santé*. Istnieje również przymiotnik *sanitaire*, którego znaczenie wiąże się ze zdrowiem publicznym, a używa się go również jako rzeczownika w liczbie mnogiej: *les sanitaires* ‘ubikacja’.

O ile możemy stwierdzić, *santé* nie ma hiperonimów ani kohiponimów.

CNRTL podaje następujące synonimy tego słowa: *tempérement* ‘temperament’, *vie* ‘życie’, *prospérité* ‘powodzenie’, *prosit* (z niemieckiego), *nature* ‘natura’, *hygiène* ‘higiena’, *force* ‘siła’, *discours* ‘mowa/przemówienie’, *convalescence* ‘rekonwalescencja’, *constitution* ‘konstytucja’, *complexion* ‘budowa ciała’, *équilibre* ‘równowaga’. Lista ta jest bardzo różnorodna i dlatego wydaje się nieco dziwna. W analizie definicji słownikowych trudno znaleźć tyle znaczeń *santé*, ile ta lista sugeruje. Poza tym niektóre z podanych tu synonimów, jak na przykład *prosit*, reprezentują starszy stan języka francuskiego, kiedy używano tego niemieckiego słowa jako synonimu toastu *à la santé*, ale obecnie słyszy się raczej *tchin-tchin*.

Pozostałe synonimy można zebrać w trzy grupy. Pierwsza z nich to grupa jednoelementowa, obejmująca słowo *équilibre* ‘równowaga’ w swoim pierwszym znaczeniu: ‘normalny stan fizjologiczny lub normalne, prawidłowe funkcjonowanie żywego organizmu’. Grupa druga obejmuje leksemy *force* ‘siła’, *constitution* ‘struktura, budowa’, *complexion* ‘budowa ciała’ i odpowiada drugiemu znaczeniu słownikowemu: ‘zdrowie to dobra forma’. Leksemy trzeciej grupy to *tempérement* ‘temperament’, *prospérité* ‘powodzenie’, *nature* ‘natura’, *hygiène* ‘higiena’, *discours* ‘mowa’, *convalescence* ‘rekonwalescencja’, ale nie jesteśmy w stanie stwierdzić, z którym znaczeniem można je połączyć. Co więcej, zupełnie nie wiemy, co wspólnego ze zdrowiem ma słowo *discours* i dlaczego podano je jako synonim *santé*.

¹¹ Wbrew temu, co sugeruje morfologia, przymiotnik *malsain* nie jest „prawdziwym” antonimem *sain*.

Dobór antonimów jest bardziej zrozumiały; na liście podanej przez CNRTL jest tylko jeden, *misère* ‘bieda’, który trudno połączyć ze znaczeniami słownikowymi. Oczywiście można doszukać się związku znaczeniowego między *misère* i *santé*, lecz słowniki nie charakteryzują tego drugiego jako bogactwo, co jednak jest widoczne w tekstach, a co pokażemy poniżej. Antonimy *consomption* ‘zniszczenie’, *infirmité* ‘kalectwo’, *maladie* ‘choroba’ wiążą się z pierwszym znaczeniem ‘normalny stan fizjologiczny lub normalne funkcjonowanie żywego organizmu’. Antonimy odpowiadające drugiemu znaczeniu, ‘zdrowie to dobra forma’, to: *abattement* ‘przygnębienie’, *anémie* ‘anemia’, *désordre* ‘nieład’, *faiblesse* ‘słabość’, *fièvre* ‘gorączka’, *lassitude* ‘zmęczenie’, *étiolement* ‘wiednięcie’. *Folie* ‘szaleństwo’ wiąże się z czwartym znaczeniem ‘zdrowie to dynamiczna równowaga psychiczna’.

Zauważmy, iż relacje synonimiczne i antonimiczne nie dotyczą wszystkich znaczeń słownikowych *santé*. Skąd ten brak równowagi w relacjach leksykalnych? Bardzo możliwe, że ten stan rzeczy wiąże się z trudnościami definicyjnymi konceptu *SANTÉ*: trudniej jest go zdefiniować pozytywnie niż opisać sytuację, kiedy go brak.

5. Koncept *SANTÉ* w świetle danych ankietowych

W przeprowadzonych przez nas badaniach ankietowych konceptu *SANTÉ* wzięło udział 100 osób francuskojęzycznych od urodzenia mieszkających w aglomeracji normandzkiego miasta Rouen. Osoby, które wypełniły ankietę, należą do dwóch różnych grup wiekowych i zawodowych: studenci (78 studentów neofilologicznych studiów licencjackich) i pracownicy administracyjni (22). Większość stanowiły kobiety (83). Wiek studentów wahał się od 17 do 23 lat, pracowników administracyjnych od 27 do 60 (średnia 45 lat). Nie znaleźliśmy znaczących różnic semantycznych w odpowiedziach respondentów w zależności od ich wieku lub płci, jednak były różnice w sposobie definiowania: u osób starszych jest on bogatszy.

Zastosowaliśmy metodologię projektu naukowego EUROJOS i zadaliśmy ankietowanym pytanie *Qu'est-ce qui, selon vous, détermine l'essence d'une véritable santé?* (Co według ciebie stanowi o istocie prawdziwego X-a?)¹².

Wyniki ankiety potwierdzają naszą pierwszą intuicję: pomijając fakt, iż uświadamianie sobie swojej wiedzy lingwistycznej jest często trudne, *SANTÉ* jest konceptem trudnym do opisania. W analizowanych ankietach wyodrębniliśmy 215 jednostek znaczących dotyczących *SANTÉ*, które opisujemy poniżej.

¹² W przeciwieństwie do Skibińskiej i Vivian (2015) nie użyliśmy przymiotnika *vrai* ‘prawdziwy’, ponieważ kolokacja *vraie santé* wydaje się Francuzom dziwna.

Jednostka znaczeniowa najczęściej spotykana w ankiecie dotyczy czynników zewnętrznych ważnych dla utrzymania *SANTÉ*: pojawia się ona 135 razy/215. Pomiedzy czynnikami sprzyjającymi *SANTÉ* na pierwszym miejscu pojawia się żywność (37): *bonne* ‘dobra’, *équilibrée* ‘zrównoważona’, *saine* ‘zdrowa’, *pas trop sucrée ni salée* ‘niezbyt słodka ani słona’ itp.; niektórzy ankietowani precyzują, iż *il faut savoir se faire plaisir* ‘trzeba umieć sprawić sobie przyjemność’.

Drugim czynnikiem wpływającym na *SANTÉ* jest *activité physique* ‘aktywność fizyczna’, pojawiająca się również 37 razy: *faire du sport* ‘uprawiać sport’, *l’entretien physique* ‘forma fizyczna’, *activité physique régulière* ‘regularna aktywność fizyczna’ itp. Często towarzyszy tym wyrażeniom modyfikator *raisonnablement* ‘umiarkowanie’. W niektórych ankietach te dwa czynniki występują razem, czasami są też związane z innymi czynnikami dotyczącymi higieny życia (23): *hygiène de vie* ‘higiena życia’, *bonnes habitudes* ‘dobre nawyki’ itp. Konieczne jest też *s’occuper de sa santé* ‘zajmowanie się swoim zdrowiem’ (15): *faire attention à sa santé* ‘uważanie na zdrowie’, *prendre soin de soi* ‘zajmowanie się sobą’, *se soigner* ‘troszczenie się o siebie’. Pośród czynników wpływających na *SANTÉ* ankietowani zauważają również *le sommeil* ‘sen’ i *le repos* ‘odpoczynek’ (5): *assez d’heures de sommeil* ‘wystarczająca ilość snu’, *se reposer* ‘odpoczywać’, *dormir 8 heures par jour* ‘spać osiem godzin dziennie’ itp. Poza czynnikami fizycznymi, ankietowani wskazują również na czynniki społeczne (5): *avoir de bonnes relations avec notre entourage* ‘mieć dobre stosunki z otoczeniem’, *le fait d’être entouré d’amis* ‘obracać się w kręgu przyjaciół’, *les besoins sociaux doivent être comblés* ‘konieczność zaspokajania potrzeb społecznych’. Wzmiankowane są także czynniki psychiczne (5), na przykład: *se cultivant* ‘wzbogacać się (psychicznie/kulturowo)’, *nourrir son esprit* ‘odżywiać/zasilać swój umysł’. Ankietowani podali także dwa razy czynniki biologiczne: *certains facteurs génétiques entrent aussi en compte* ‘trzeba wziąć pod uwagę niektóre czynniki genetyczne’ oraz *certaines personnes ont une santé plus solide que d’autres à cause de leur capital santé* ‘niektóre osoby mają lepsze zdrowie od innych dzięki swojemu kapitałowi zdrowotnemu’. Poza tymi pozytywnymi czynnikami, ankietowani podali także czynniki negatywne (10): *éviter l’alcool et la cigarette* ‘unikać alkoholu i papierosów’, *ne pas fumer* ‘nie palić’, *éviter l’utilisation de substances nocives* ‘unikać szkodliwych substancji/spożywania szkodliwych środków’ itp.

Pierwsza grupa jednostek znaczeniowych dotyczących zdrowia pozwala stwierdzić, iż z jednej strony ankietowani pozostają pod wpływem wszechobecnych dyskursów medialnych na temat zdrowia¹³, z drugiej strony sam

¹³ Por. poniżej.

koncept SANTÉ jest trudny do zdefiniowania – SANTÉ jest niezauważalne, kiedy się je ma, jak więc je opisać? Ale nawet jeśli SANTÉ jest stanem naturalnym, danym z góry, trzeba się nim zajmować, żeby go nie stracić, a *prendre soin de sa santé* ‘zajmowanie się swoim zdrowiem’ wydaje się bardzo ważne, biorąc pod uwagę liczbę jednostek znaczeniowych, które pojawiły się w ankietach.

Drugą najczęściej cytowaną charakterystyką SANTÉ są pozytywne uczucia z nim związane (20 razy na 215). Jest ona wyrażana jako (i) *bien-être général* ‘dobre samopoczucie, dobrostan’: *se sentir bien* ‘czuć się dobrze’, *une bonne santé* ‘dobre zdrowie’, *la santé représente l’essence du bien-être* ‘zdrowie jest esencją dobrego samopoczucia’, *se sentir heureux et s’épanouir dans sa vie* ‘czuć się szczęśliwym i spełnionym’, *une vie saine* ‘zdrowe życie’, *mordre la vie à pleines dents*, dosł. ‘gryźć życie zębami’; lub (ii) w sensie psychicznym: *se sentir bien dans sa tête*, dosł. ‘czuć się dobrze w głowie’, *être bien dans sa tête*, dosł. ‘być dobrym [dobrze] w głowie’, *être de bonne humeur* ‘być w dobrym humorze’ itp.

Trzecia charakterystyka SANTÉ, która ujawniła się w ankietach, to stan, który można nazwać „holistycznym”. 16 jednostek znaczeniowych (na 215) odwołuje się do SANTÉ jako stanu całkowitego, stanu ducha i ciała, jak w łacińskim przysłowiu zadomowionym w języku francuskim (i cytowanym 2 razy): *un esprit sain dans un corps sain* ‘w zdrowym ciele zdrowy duch’. Ankietowani najczęściej łączą stan psychiczny i stan fizyczny: *l’essence d’une véritable santé consiste à une bonne santé physique, mentale et psychologique* ‘istota prawdziwego zdrowia polega na dobrym zdrowiu fizycznym, intelektualnym i psychicznym’, *une véritable santé est physique et mentale* ‘prawdziwe zdrowie jest fizyczne i intelektualne’, *une coopération entre un corps en bonne santé et un esprit en bonne santé* ‘współpraca między zdrowym ciałem i zdrowym umysłem’. Inni ankietowani stawiają na pierwszym miejscu intelekt: *esprit influence le bon fonctionnement du corps* ‘umysł/duch wpływa na dobre funkcjonowanie ciała’, *la santé intérieure prime sur la santé* ‘zdrowie wewnętrzne/psychika jest ważniejsza od zdrowia (fizycznego)’. Możliwe jest też rozdzielenie tych dwóch aspektów osoby: *la santé peut être physique ou mentale* ‘zdrowie może być fizyczne lub umysłowe’, *un homme physiquement en bonne santé peut être au contraire en mauvaise santé mentale* ‘osoba mająca dobre zdrowie (fizyczne) może mieć złe zdrowie psychiczne’. Niektórzy ankietowani utożsamiają SANTÉ z życiem: *la santé c’est la vie* ‘zdrowie to życie’ czy *ne pas mourir* ‘nie umierać’.

W czwartej kolejności w naszych ankietach SANTÉ jest utożsamiane z nieobecnością choroby (15): *ne pas être malade* ‘nie być chorym’, *pas d’anomalies physiques* ‘bez anomalii fizycznych’, *ne pas être sujet à des*

maladies physiques ou mentales ‘nie być podatnym na choroby psychiczne czy fizyczne’ itp. Zauważmy, że w naszych ankietach ta charakterystyka zdrowia jest dopiero na czwartym miejscu w przeciwieństwie do badań Herzlich cytowanych powyżej, gdzie pojawia się ona na pierwszym miejscu.

Piątą fasetą *SANTÉ* zidentyfikowaną przez naszych respondentów jest równowaga (11): *la santé repose sur un équilibre mental et physique d'une personne* ‘zdrowie opiera się na równowadze psychicznej i fizycznej człowieka’, *un équilibre physique et psychique* ‘równowaga psychiczna i fizyczna’, *l'harmonie entre le corps et l'âme* ‘harmonia ciała i duszy’ itp. Faseta ta jest oczywiście ściśle związane z ujęciem holistycznym, jednak ankietowani ją wyodrębniali.

Pozostałe cztery fasety pojawiają się marginalnie:

A. *SANTÉ* jako potencjał (7): *c'est la capacité à avancer dans la vie* ‘możliwość rozwijania się w życiu’, *la possibilité de bouger et de penser, rêver...* ‘możliwość poruszania się, myślenia, marzenia’, *profiter de la vie* ‘korzystać z życia’ czy też *vivre vieux* ‘żyć długo’;

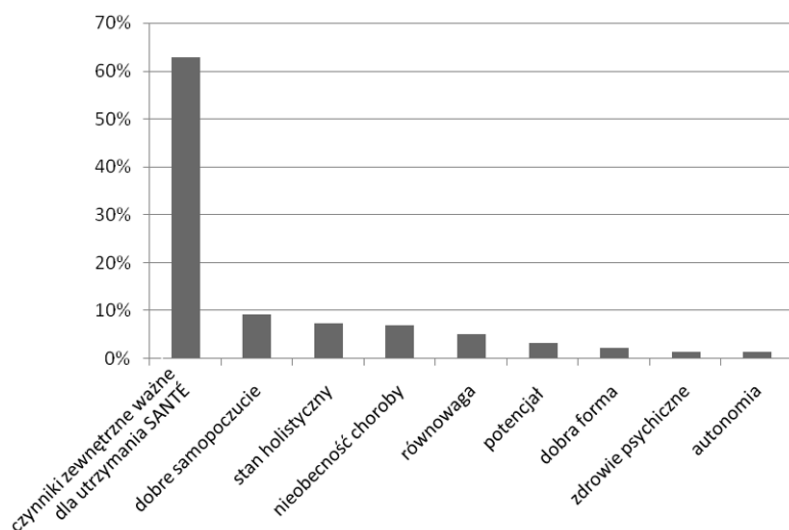
B. *SANTÉ* jako dobra forma (5): *corps en forme* ‘ciało w formie’, *être en bonne forme* ‘być w dobrej formie’, *être en pleine forme* ‘być w pełnej formie’ itp.;

C. w zgodności z definicjami słownikowymi wyodrębniliśmy fasetę *SANTÉ* jako zdrowie psychiczne (3): *un esprit cultivé* ‘rozwinięty umysł’, *ne pas être angoissé du futur mais profiter du présent* ‘nie bać się przyszłości, lecz żyć teraźniejszością’, *bonne philosophie de vie, bon état d'esprit* ‘dobra filozofia życia, dobry stan umysłu’;

D. *SANTÉ* jako samodzielność (3): *il faut pouvoir satisfaire ses besoins* ‘trzeba móc zaspokoić swoje potrzeby’, *faire ses propres choix* ‘dokonywać własnych wyborów’, *qui ne nécessite aucune aide (morale, médicamenteuse, thérapeutique)* ‘ten, kto nie potrzebuje żadnej pomocy (moralnej, farmakologicznej, terapeutycznej)’.

Występowanie powyższych charakterystyk można przedstawić na diagramie (Ryc. 1).

Podsumowując, można stwierdzić, iż ankietowani w większości podchodzą do *SANTÉ* od strony czynników, które podtrzymują zdrowie. Świadczy to raz jeszcze o trudnościach definicyjnych tego konceptu.

Rycina 1. Charakterystyki *SANTÉ* na podstawie ankiet

6. Koncept *SANTÉ* w świetle wybranych tekstów

6.1. Teksty publicystyczne (prasa, Internet)¹⁴

Zanim zajmniemy się dokładną analizą przykładów z korpusu z Leipzig (Corpus de Leipzig), trzeba podkreślić, że w 203 pierwszych cytatach *SANTÉ* rzadko odnosi się do konkretnych ludzi. Najczęściej przykłady dotyczą *SANTÉ* w znaczeniu ogólnym lub w znaczeniu zdrowia publicznego (88). W drugiej grupie przykładów (70) znajduje się wszystko, co dotyczy zajmowania się zdrowiem (czy raczej chorobą): produkty, organizacje, zawody zajmujące się zdrowiem. Częstość tych przykładów wydaje nam się ważna i wrócimy do niej, kiedy zajmniemy się współczesnymi dyskursami o *SANTÉ*. Konkretni ludzie pojawiają się w związku z *SANTÉ* w 25 przykładach, a inne żywe istoty w 6. W 12 przykładach *SANTÉ* dotyczy struktur nieożywionych (w sensie biologicznym), jak na przykład przedsiębiorstwa czy gospodarki krajów¹⁵.

Obserwacja korpusu pozwala stwierdzić, że *SANTÉ* można wiązać dosłownie ze wszystkim, nie znaleźliśmy żadnych ograniczeń leksykalnych. Koncept ten może dotyczyć wymiaru indywidualnego, jak na przykład:

¹⁴ Badane teksty pochodzą z Corpus de Leipzig (http://corpora.uni-leipzig.de/fr?corpusId=fra_mixed.2012) i z prasy internetowej.

¹⁵ Z powodu braku szerszego kontekstu w trzech przykładach nie udało się stwierdzić bezspornie, z czym wiązano zdrowie.

[18] *En Cisjordanie, le président de l'Autorité palestinienne Mahmoud Abbas a fait part jeudi de sa "grande inquiétude", mais expliqué que l'état de santé d'Ariel Sharon n'affecterait pas les élections palestiniennes prévues le 25 janvier.*

[W Cisjordanii prezydent władz palestyńskich, Mahmoud Abbas, wyraził w czwartek swój „wielki niepokój”, ale dodał, iż stan zdrowia Ariela Sharona nie zakłóci palestyńskich wyborów przewidzianych na 25 stycznia.] (source: <http://www.edicom.ch/news/international/060105171742.th.shtml>) (Corpus de Leipzig).

Może on także mieć wymiar ponadindywidualny, jak na przykład *la santé des populations* ‘zdrowie populacji’, *la santé des femmes* ‘zdrowie kobiet’, *la santé des forêts* ‘zdrowie lasów’, *la santé des finances* ‘zdrowie finansów’. Zobaczmy:

[19] *Le séminaire de l'ADF sur la qualité a permis de définir 4 axes d'actions pour structurer la démarche: la qualité des soins et santé dentaire, le contrôle de cette qualité, sa mise en oeuvre et son coût.*

[Zebranie ADF-u pozwoliło zdefiniować cztery kierunki w procesie nadawania struktury prowadzonym działaniom: jakość opieki dentystycznej i stanu uzębienia, kontrole tej jakości, sposoby jej realizacji oraz jej koszt.] (źródło: www.adf.asso.fr) (Corpus de Leipzig).

W naszym korpusie wyodrębniliśmy kilka faset, które ukazują *SANTÉ* inaczej niż w materiale ankietowym i różnią się, przynajmniej częściowo, od definicji leksykograficznych.

***SANTÉ* to dobry stan lub dobre funkcjonowanie (organizmu)**

Ta faseta odpowiada definicjom leksykograficznym, wydaje nam się jednak, że definicja kognitywna nie powinna używać terminów specjalistycznych typu *fizjologiczny*. Termin *normalny* jest również dyskusyjny i ponieważ *SANTÉ* jest wartościowane pozytywnie, przymiotnik *dobry* wydaje się nam bardziej adekwatny. Statystyki pokazują, że *SANTÉ* dotyczy najczęściej żywych organizmów, ale nie zawsze (dlatego podajemy słowo *organizmu* w nawiasie):

[20] *Un nombre important d'engagés qui démontre la bonne santé des rallyes sur la péninsule ibérique.*

[Duża liczba zaangażowanych świadczy o sukcesie (dobrym „zdrowiu”) rajdów samochodowych na Półwyspie Iberyjskim.] (źródło: <http://www.rally-live.com/wrc/fr/infos/actualites/detail/070914162547.shtml>) (Corpus de Leipzig).

[21] *C'est une fédération en bonne santé.*

[To dobrze (zdrowo) funkcjonująca federacja.] (źródło: www.regards.fr) (Corpus de Leipzig).

W obrębie tej fasety należy wyróżnić dwie różne sytuacje: pierwszą, w której *SANTÉ* jest nieobecnością choroby i drugą, w której jest ono continuum zdrowia i choroby, na przykład:

[22] *La mauvaise santé de Pinochet, âgé de 89 ans, lui a déjà permis d'échapper à deux reprises à des poursuites judiciaires pour les violations des droits de l'Homme pendant qu'il était au pouvoir entre 1973 et 1990.*

[Zły stan zdrowia 89-letniego Pinocheta dwa razy pomógł mu uniknąć procesów za pogwałcenie praw człowieka, kiedy był u władzy między 1973 i 1990 rokiem.] (źródło: http://www.edicom.ch/news/international/050705021635_tu.shtml) (Corpus de Leipzig).

W tym zdaniu kolokacja *mauvaise santé* 'złe zdrowie' oznacza, że *santé* nie musi być równoznaczne z dobrym stanem/funkcjonowaniem. Popatrzmy na kolejny przykład:

[23] *Sa santé déclinait peu à peu, mais il ne se plaignait jamais.*

[Jego zdrowie pogarszało się powoli, ale nigdy się nie skarżył.] (source: <http://www.letemps.ch/template/transmettre.asp?contenupage=nlreader&page=newsletterdisplay&id=13&NLArtID=11717>) (Corpus de Leipzig).

SANTÉ zmienia swój stan na *zły*, ale ciągle jest to *SANTÉ*. *SANTÉ* może więc być dobre lub złe, może się pogarszać lub poprawiać. Przymiotnik *déclinant* 'pogarszający się' dobrze ilustruje to continuum.

Sytuację tę można przedstawić graficznie, tak jak na Rycinie 2.



Rycina 2. Dwie koncepcje związków zdrowia i choroby

Dane językowe różnią się zatem od reprezentacji społecznych badanych przez Herzlich: *SANTÉ* może być nieobecnością choroby, ale może też być stanem/sposobem funkcjonowania, który jest chorobą.

Nie znaleźliśmy w naszym korpusie przykładów dotyczących *SANTÉ* w sensie intelektualnym, umysłowym czy psychicznym, trudno zatem uzasadnić na jego podstawie wyróżniane w leksykografii znaczenia *SANTÉ* w jego aspekcie fizycznym i psychicznym.

***SANTÉ* jest dobrem (bogactwem) / *SANTÉ* ma swoją cenę**

Aksjologia *SANTÉ* jest prawie zawsze pozytywna. W tekstach literackich i użyciach paremicznych *SANTÉ* jest często konceptualizowane jako bogactwo, na przykład:

[24] *Qui est en bonne santé, est riche sans le savoir.*

[Kto cieszy się dobrym zdrowie, jest bogaty, nie widząc tego.] (Cardinal de Bernis).

W korpusie publicystycznym *SANTÉ* jest również czasami profilowane jako bogactwo:

[25] *Et pourtant, la santé n'a pas de prix.*

[A jednak zdrowie nie ma ceny.] (źródło: <http://fr.allafrica.com/stories/200710110760.html>) (Corpus de Leipzig).

Częściej jednak mówi się o kosztach *SANTÉ*:

[26] *La santé de Michael Schumacher coûte très cher. LA PRISE EN CHARGE DE L'ANCIEN PILOTE RUINE SA FAMILLE. Ce n'est un secret pour personne, la santé coûte cher, particulièrement là où la couverture sociale n'est pas aussi bonne qu'en France.*

[Zdrowie Michaela Schumachera dużo kosztuje. Opieka nad byłym kierowcą rujnuje jego rodzinę. Nie jest to tajemnicą dla nikogo, że zdrowie jest drogie, w szczególności kiedy ubezpieczenie nie jest tak dobre jak we Francji.] (gala.fr).

Częsta jest również kolokacja *dépense de santé* 'wydatki na zdrowie':

[27] *Dans le détail: les dépenses sociales devraient augmenter de 1,5% par an et la progression des dépenses de santé qui s'élevait à 1,4% en 1998, devrait être ramenée à moins de 1% en 2002.*

[W szczegółach: wydatki socjalne powinny zostać podniesione o 1,5% rocznie, a wzrost wydatków na zdrowie, który wynosił 1,4% w 1998 r., powinien zostać zmniejszony do 1% w 2002 r.] (źródło: infosuds.free.fr) (Corpus de Leipzig).

Zauważmy też, że w tym ostatnim przykładzie nie chodzi tak naprawdę o wydatki na *SANTÉ* jako takie, ale o koszty utrzymania *SANTÉ* lub powrotu do dobrego *SANTÉ*. W związku z tym, że *SANTÉ* ma cenę, zajmowanie się nim może być biznesem:

[28] *Scénario identique pour le groupe américain de santé Johnson and Johnson (-1,33% à 62,95 USD), qui a annoncé une progression de 6% de son bénéfice net à 3,1 milliards de dollars.*

[Identyczny scenariusz mamy dla amerykańskiej firmy oferującej produkty zdrowotne Johnson and Johnson [...], który zwiastuje 6-procentowy wzrost zysku netto do 3,1 miliarda dolarów.] (źródło: <http://www.avmaroc.com/actualite/bourse-new-york-dow-a90389.html>) (Corpus de Leipzig).

W tych kilku przykładach z korpusu publicystycznego chodzi przede wszystkim o *santé publique* 'zdrowie publiczne'. *SANTÉ* ma cenę, dlatego istnieją firmy, które się nim zajmują i czerpią z tego zyski.

***SANTÉ* jest dobrem, którym trzeba się zajmować**

W związku z tym, że *SANTÉ* dotyka problemów społecznych, znajdujemy w korpusie publicystycznym dużą liczbę przykładów dotyczących struktur i organizacji zajmujących się zdrowiem. Jak się wydaje, najważniejszą z nich, bo międzynarodową, jest Organisation Mondiale de la Santé, Światowa Organizacja Zdrowia (WHO). We Francji mamy na przykład: *le Ministère de la Santé* (Ministerstwo Zdrowia), *Office national de santé publique* (Krajowe Biuro Zdrowia Publicznego), *Service public de la santé* (Publiczna Służba

Zdrowia), *Agence de santé* (Agencja Zdrowia), *Direction de la santé* (Dyrekcja ds. zdrowia) itp. Publiczny charakter *SANTÉ* pozwala również mówić o *politique de la santé* ‘polityce zdrowia’ i *systèmes de la santé* ‘systemach zdrowotnych’. Istnieje też specyficzne prawodawstwo *Le Code de la Santé* (Kodeks zdrowia) i *la loi santé* ‘prawo dotyczące zdrowia’.

Słowo *santé* występuje często w kolokacjach wskazujących na miejsca, w których ludzie zajmują się *SANTÉ* (a raczej problemami z nim związanymi), na przykład: *établissement de santé* ‘placówka zdrowia’, *centre universitaire de santé* ‘uniwersyteckie centrum zdrowia’, *services de soins de santé* ‘oddziały opieki zdrowotnej’. Widzieliśmy powyżej, że *SANTÉ* ma cenę, istnieją więc struktury zajmujące się jego kosztami, jak na przykład *assurances santé* ‘ubezpieczenia zdrowotne’, *mutuelles santé* ‘ubezpieczenia prywatne’, *caisses santé* ‘kasy zdrowia’.

Istnieją także narzędzia do zajmowania się *SANTÉ*: *bilans santé* ‘bilans zdrowotny’, *carnets de santé* ‘książeczki zdrowia’ czy też *des produits santé* ‘produkty służące zdrowiu’. Potrzeba do tego oczywiście ludzi, są to: *professionnels* ‘fachowcy’, *prestataires* ‘usługodawcy’, *spécialistes de la santé* ‘specjaliści w zakresie zdrowia’ itp. Wszyscy oni należą do *professions de la santé* ‘zawodów zajmujących się zdrowiem’ i uczą się na *cursus de la santé* ‘programach opieki zdrowotnej’. W związku z tym mają wiedzę niedostępną dla innych:

[29] *Cette mobilisation marque une rupture importante des rapports qui prévalaient jusqu'alors entre sphères scientifiques et sphères publiques, entre profanes et experts dans le domaine de la santé.*

[Ta mobilizacja pokazuje ważną zmianę w dotychczasowych stosunkach między sferami naukowymi i publicznymi; zmianę w stosunkach między zwykłymi ludźmi i ekspertami w zakresie zdrowia.] (źródło: *www.sante.gouv.fr*) (C. De L.).

Profesjoniści mający specjalistyczną wiedzę mogą zajmować się *l'éducation à la santé* ‘edukacją dla zdrowia’. W mediach istnieją *rubriques* ‘działy’ i *émissions santé* ‘programy o zdrowiu’. Można z tego wywnioskować, iż *SANTÉ* nie jest w stu procentach „funkcją naturalną”, ponieważ trzeba się nauczyć podejścia do niego. Jednak z analizy dyskursów i sfery edukacji dla zdrowia wynika, że chodzi tu tylko o jedną fasetę *SANTÉ*: „nieobecność choroby” – głównym celem tych dyskursów jest zapobieganie problemom z *SANTÉ*.

Wpływ otoczenia na *SANTÉ*

Otoczenie może mieć negatywny lub pozytywny wpływ na *SANTÉ* zarówno indywidualne, jak i publiczne. Jeśli chodzi o wpływ negatywny, przykłady z korpusu dotyczą ogólnie *facteurs aggravants* ‘czynników obciążających’:

[30] *En outre, il ne faut pas oublier que certains composants de la pollution atmosphérique [...] constituent un facteur aggravant pour la santé, surtout pour les plus jeunes.*

[Poza tym nie należy zapominać, iż niektóre składniki zanieczyszczenia powietrza atmosferycznego [...] są czynnikami pogarszającymi zdrowie, zwłaszcza najmłodszych.] (*Le Monde*).

Niektóre przedsięwzięcia w ramach polityki socjalnej mogą stanowić *danger pour la santé* ‘niebezpieczeństwo dla zdrowia’:

[31] *L’espacement des naissances, mais pas leur limitation, qui ne serait pas acceptée. Dire aux hommes et aux femmes non pas combien d’enfants ils doivent avoir, mais de ne pas en avoir chaque année. C’est dangereux pour la santé de la mère et ça conduit à des abandons d’enfants.*

[Chodzi o zmniejszenie liczby urodzeń, ale nie ich celowe ograniczanie, co byłoby nie do zaakceptowania. Chodzi o to, by powiedzieć kobietom i mężczyznom, nie ile mają mieć dzieci, ale to, że nie powinni ich mieć co roku. Bo to jest niebezpieczne dla zdrowia matki i może prowadzić do porzucania dzieci.] (*Le Monde*).

Mogą też wiązać się z *risque pour la santé* ‘ryzykiem dla zdrowia’:

[32] *Entre la confiance aveugle et le refus de principe, peut-on imaginer une approche non dogmatique qui permette à la science et à une nouvelle idée du progrès, le respect de l’environnement et de la santé, de se réconcilier?*

[Czy można wyobrazić sobie podejście niedogmatyczne, między ślepym zaufaniem a odmową z zasady, które pozwoliłoby współpracować nauce i nowej idei postępu, szacunekowi dla otoczenia i zdrowia?] (*Le Monde*).

Można wywnioskować, że nawet postęp, który sam w sobie jest pozytywny, może mieć niepozytywny wpływ na *SANTÉ*.

W przykładach opisujących pozytywny wpływ otoczenia na *SANTÉ*, używa się zazwyczaj przymiotnika *sain* ‘zdrowy’. Samo otoczenie może być zdrowe:

[33] *Ils sont en campagne, ça reste un environnement sain.*

[Są na wsi, jest to ciągle zdrowe otoczenie.] (TV).

Jednak dyskursy o pozytywnym wpływie otoczenia na *SANTÉ* dotyczą przede wszystkim tego wszystkiego, co można zebrać pod etykietą *hygiène de vie* ‘higiena życia’: *cuisine saine* ‘zdrowe jedzenie’, *manger sain* ‘zdrowo się odżywiać’, *promenade de santé* ‘spacer dla zdrowia’ itp.

6.2. Konteksty literackie

Jak można się spodziewać, literackie dyskursy o *SANTÉ* są bardziej osobiste, często związane z osobą, która się wypowiada bądź z jej otoczeniem. Obserwacja korpusów i narzędzi internetowych, takich jak *Frantext*, *Gutenberg.org*, *Google books* i *Google scholar*, pozwala odtworzyć literacki obraz

SANTÉ, w którym wzięliśmy pod uwagę prozę, poezję, przysłowia, dialogi filmowe i telewizyjne.

***SANTÉ* jako stan**

SANTÉ jako stan może być *bonne* ‘dobre’, *mauvaise* ‘złe’, *délicate* ‘delikatne’ lub *chancelante* ‘chwiejne’:

[34] *Maintenant ma mère vit et est en bonne santé.*

[Moja matka żyje i cieszy się dobrym zdrowiem.] (Chantal Akerman, *Ma mère rit*, 2013, Frantext).

[35] *Il est préoccupé par l'état de santé d'un jeune séminariste de dix-huit ans, Tisé, qui se plaint depuis quelques jours de maux de tête et d'une violente douleur à l'aîne.*

[Martwi się stanem zdrowia młodego osiemnastoletniego seminarzysty, Tisé'go, który skarży się od kilku dni na bóle głowy i na ostry ból w pachwinie.] (DEVILLE Patrick, *Peste & Choléra*, 2012, s. 123, Frantext).

[36] *Il ne respire ni la santé ni la puissance.*

[Nie emanuje z niego (dosł. ‘nie oddycha’) ani zdrowie, ani siła.] (FOURNEL Paul, *Anquetil tout seul*, 2012, Frantext).

W większości przykładów literackich, które znaleźliśmy, wydaje się, że *SANTÉ* jest profilowane w sposób negatywny. Mówi się o *SANTÉ*, kiedy jest się chorym albo kiedy jest ryzyko zachorowania. Często spotykane wyrażenie *pour des raisons de santé* ‘ze względu na stan zdrowia’ zwraca uwagę na trudności w normalnym funkcjonowaniu z powodu choroby albo ran. Ilustruje to następujący przykład:

[37] *Jean Cassou avait été blessé pendant les combats de la Libération et il n'était plus disponible pour des raisons de santé.*

[Jean Cassou został ranny podczas walk o wyzwolenie i nie był do dyspozycji ze względów zdrowotnych.] (Aline Dupuy, *Journal d'une lycéenne sous l'Occupation*, Frantext).

W literaturze klasycznej i romantycznej *SANTÉ* jest często profilowane jako stan. Bohaterowie Dumasa w *Trzech muszkieterach* niepokoją się o zdrowie towarzyszy, a przede wszystkim piją wzajemnie za swoje zdrowie i często za zdrowie króla.

***SANTÉ* ma wymiar fizyczny, moralny i psychiczny**

Zdrowie w sensie psychicznym niepokoi Króla Leara u Shakespeare'a, również w świetle filozofii Nietzschego czy też francuskich adaptacji. Można także znaleźć mnóstwo innych przykładów u bohaterów powieści francuskich (Sartre, Camus, Houellebecq). Jednak w kulturze francuskiej, która stanowi centrum naszego zainteresowania, najczęściej ludzie zajmują się zdrowiem psychicznym innych. U poety przekłętogo, Beaudelaire'a, jest więcej ludzi chorych niż zdrowych i kiedy poeta mówi o równowadze anioła, jest to pewna prowokacja: czy mając doskonałe zdrowie, anioł może znać prawdziwe uczucia, lęki, gorączki i cierpienia?

[38] *Ange plein de santé, connaissez-vous les Fièvres, Qui, le long des grands murs de l'hospice blafard, Comme des exilés, s'en vont d'un pied traînard, Cherchant le soleil rare et remuant les lèvres? Ange plein de santé, connaissez-vous les Fièvres?*¹⁶.

[Aniele pełen chwały, czy możesz znać ten lęk,
Winę, wstyd, płacz, umieranie,
Niejasny koszmar tych okrutnych nocy,
Które ściskają serce tak, jak mnie się papier?
Aniele pełen chwały, czy możesz znać ten lęk?]¹⁷.

Poezja otwiera przestrzeń dialogu i często jest to dialog z samym sobą. Muza Baudelaire'a słabnie, choruje i nie udaje się jej przenieść go w stan upojenia inspiracją poetycką:

[39] *Ma pauvre muse, hélas! qu'as-tu donc ce matin? Tes yeux creux sont peuplés de visions nocturnes, Et je vois tour à tour réfléchis sur ton teint La folie et l'horreur, froides et taciturnes*¹⁸.

[Biedna ty, Muzo moja! cóż ci się dziś stało?
W oczach twych płoną jeszcze nocne twe chimery,
I widzę, jak kolejno mienią blask twej cery
Szał ze zgrozą milczącą i złodowaciałą.]¹⁹.

Mówienie o *SANTÉ* w literaturze to także dialog z innymi. Zajmowanie się *SANTÉ* innych może nawet popchnąć fikcyjnych bohaterów do oszukiwania ich bliskich, tak, aby można było zamknąć te osoby w instytucjach zdrowia psychicznego, na przykład:

[40] *Il crut être arrivé lorsqu'il aperçut un bâtiment mal entretenu avec un panneau désignant le Centre de **santé** mentale; il comprit vite qu'il avait fait erreur.*

[Wydawało mu się, że dotarł do celu, kiedy zobaczył budynek w złym stanie z tablicą *Centrum zdrowia psychicznego* – szybko zrozumiał, że się pomylił.] (ARTIÈRES Philippe, *Vie et mort de Paul Gény*, 2013, Frantext).

SANTÉ jest dobrem (bogactwem), którym trzeba się zajmować

W literaturze francuskiej utrzymaniu dobrej formy i zdrowia często służy sport; uprawianie go świadczy też o dobrym zdrowiu danej osoby. W przykładzie poniżej można jednak zauważyć, że dokonywanie wyczynów sportowych zaprzecza rzeczywistości życia i nieuchronności starzenia się, czy też próbuje przeciwstawić się losowi i nieuniknionemu schyłkowi każdego organizmu:

¹⁶ *Réversibilité*, C. Baudelaire; <http://fleursdumal.org/poem/139>.

¹⁷ Tłumaczenie Maciej Niemiec (<http://www.eioba.pl/a/3qap/charles-baudelaire-poeta-przeklety>). Z niezrozumiałych dla nas powodów tłumacz zastępuje *santé* słowem *chwała*.

¹⁸ *La Muse malade*, C. Baudelaire ; <http://fleursdumal.org/poem/106>.

¹⁹ Tłumaczenie Antoni Lange (<https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/kwiaty-zlamuza-chora.html>).

[41] *Quelle plus belle preuve de santé, de non-vieillessement? Cette pittoresque manifestation est un des sommets du cyclisme, et je ne plaisante pas.*

[Czyż to nie piękny dowód zdrowia, niestarzenia się? Ten malowniczy wyczyn jest szczytem kolarstwa i wcale nie żartuję.] (FALLET René, *Le Vélo*, 2013, Frantext).

Literatura często przypomina, że sport może być praktyką przesadzoną, zwłaszcza w przypadku sportu amatorskiego uprawianego przez tych, których po angielsku nazywa się *weekend warriors* ‘weekendowymi wojownikami’. Zachowują się oni zupełnie jak profesjonaliści, zbyt wiele trenują i czasami ulegają pokusie dopingu. Mamy tutaj nową fasetę w negatywnej definicji *SANTÉ*: nadmierne zajmowanie się *SANTÉ* może być szkodliwe. Nasze pasje mogą prowadzić do nadmiernego obciążania *SANTÉ*. Doskonale ilustruje to następujący przykład:

[42] *Si vous courez, vous allez finir en sana. C'est de votre santé qu'il s'agit.*

[Jeśli będziesz ciągle tak biegał, skończysz w sanatorium. Tu chodzi o twoje zdrowie.] (FOURNEL Paul, *Anquetil tout seul*, 2012, Frantext).

Przykład ten pokazuje też, że o *SANTÉ* rozmawia się ze znajomymi.

Można zajmować się różnymi formami *SANTÉ*, jego stroną psychiczną, moralną i fizyczną – są one ze sobą powiązane. Bohaterowie literaccy przypominają sobie wzajemnie, jak trudno zachować *SANTÉ*, kiedy zaniedbuje się któryś z tych aspektów:

[43] *Le médecin qu'elle a fait venir a confirmé qu'il était en bonne santé mais qu'il avait besoin de la vie de famille.*

[Lekarz, którego wezwała, potwierdził, że zdrowie miał dobre, ale potrzebuje życia rodzinnego.] (AUDIN Michèle, *Une vie brève*, 2012, Frantext).

***SANTÉ* to możliwości/potencjał**

Według ankietowanych dzięki *SANTÉ* ma się możliwość robienia tego, co się chce, natomiast w literaturze przykłady takiej koncepcji *SANTÉ* są rzadkie. Przykłady literackie wskazują raczej na brak *SANTÉ*, czyli choroby i zły stan zdrowia. Kiedy mówi się o tym, co można zrobić, kiedy ma się *SANTÉ*, chodzi zazwyczaj o stan innych. Choroba nie pozwala zajmować się *SANTÉ* innych, a dobre *SANTÉ* temu sprzyja:

[44] *Étant donné que tu te trouves en très bonne santé, tu souhaites que nous nous portions bien et que nous passions des jours heureux.*

[Ponieważ jesteś zdrowy, chcesz, żebyśmy także czuli się dobrze i byli szczęśliwi.] (Philippe Artières, *Vie et mort de Paul Gény*, Frantext).

Ważne jest *SANTÉ* lekarzy

W popularnych we Francji serialach telewizyjnych akcja często toczy się w szpitalach w środowisku lekarskim – życie bohaterów przedstawione jest razem z ich trudnościami zawodowymi, a przede wszystkim z ich związkami

i życiem uczuciowym. Najczęściej są to seriale amerykańskie, wyświetlane w najlepszym czasie antenowym, co świadczy o ich popularności. Gwiazdą filmową w latach dziewięćdziesiątych, dzięki serialowi „Ostry dyżur”, stał się np. George Clooney. Fascynacją tym środowiskiem zawodowym jest tak mocna, że mało znany we Francji aktor Hugh Laurie, grający rolę Dr House’a, stał się sex-symbolem w wieku ponad pięćdziesięciu lat²⁰. Bohaterowie amerykańscy, ich marzenia, uczucia i sposób życia, weszli na stałe do kultury francuskiej. Również w samej Francji produkuje się filmy i seriale związane ze środowiskiem medycznym. Bardzo popularny jest rozgrywający się w Saint Tropez serial *Sous le soleil*, w którym kamery śledzą karierę i życie uczuciowe trzech kobiet, w tym jednej lekarki – wyprodukowano już 14 sezonów i łącznie 480 odcinków. Nie można jednak porównać sukcesu produkcji francuskich z sukcesami seriali amerykańskich. Nawet szpitale francuskie przedstawiane są w stylu amerykańskim. Są tam oczywiście osoby chore, ale najważniejsze jest życie i sfera uczuciowa personelu medycznego. Rola choroby, jej relacja do zdrowia jest niejasna. Cierpienia pacjentów mają wpływ na pracę lekarzy i pielęgniarek, a więc także na ich zdrowie i życie uczuciowe – to praca w szpitalu łączy te postaci i pozwala rozwinać się związkom uczuciowym. Mamy zatem sytuację, w której nawet jeśli na pierwszym planie funkcjonują pewne stereotypy, to *SANTÉ*, w całej swojej złożoności, w wymiarach fizycznym, mentalnym i emocjonalnym, jest również pokazywane.

6.3. Przysłowia i cytaty

W ponad tysiącstronicowym *Robert Dictionnaire des expressions et locutions* *SANTÉ* jest raczej mało obecne, gdyż pojawia się tylko w siedmiu przykładach. Co więcej, przykłady te są dosyć ubogie: *une petite santé* ‘małe/słabe zdrowie’; *une santé de fer* ‘żelazne zdrowie’; *boire à la santé de quelqu’un* ‘pić za czyjeś zdrowie’; *se refaire une santé* ‘poprawić sobie zdrowie’; *bonne année, bonne santé* ‘dobrego roku i dobrego zdrowia/dużo zdrowia’; *comment va la (petite) santé?* ‘jak tam zdrówko?’; *santé passe richesse* ‘zdrowie jest ważniejsze od bogactwa’.

Strony internetowe potwierdzają rzadkie występowanie *SANTÉ* w języku francuskim. Na stronach z cytatami²¹ większość zdań jest tłumaczona z innych języków, czasami z Biblii, czasami z łaciny albo greki, z innych języków europejskich, często z angielskiego. Można znaleźć kilka cytatów bretońskich, ale można je uznać za część kultury francuskiej. Cytaty, które znaleźliśmy, są zgodne z opisanymi wyżej fasetami: *SANTÉ* to brak choroby; *SANTÉ* to

²⁰ https://www.youtube.com/watch?v=W-5x_xyY4Yc

²¹ Na przykład <http://dicocitations.lemonde.fr/phrases-mot-sante.php>.

siła/potencjał; *SANTÉ* to dobro, którym trzeba się zajmować; *SANTÉ* pozwala nam zajmować się innymi. Poniższe cytaty ilustrują te fasety:

[45] *La meilleure santé, c'est de ne pas sentir sa santé.*

[Najlepsze zdrowie jest wtedy, gdy nie czuje się swojego zdrowia.] (Journal, Jules Renard, 1935/1896).

[46] *La santé et l'argent ne sont que pour être dépensés.*

[Zdrowie i pieniądze służą do tego, by z nich korzystać (dosł. 'wydawać').] (Mémoires concernant Christine, reine de Suède – Christine de Suède).

[47] *Etre en bonne santé c'est de pouvoir abuser de sa santé impunément.*

[Mieć dobre zdrowie to móc nadużywać zdrowia bezkarnie.] (Le Miroir des idées – Michel Tournier).

[48] *Cinq minutes de santé font du bien au malade.*

[Pięć minut zdrowia dobrze robi choremu.] (Pemp munut yec'hed a ra vad d' un den klañv – Proverbes bretons).

7. Skrócona definicja kognitywna konceptu *SANTÉ*

Biorąc pod uwagę wszystkie informacje o *SANTÉ*, które zidentyfikowaliśmy w różnych źródłach, proponujemy następującą definicję kognitywną konceptu *SANTÉ* w języku francuskim:

1. *SANTÉ* jest stanem lub funkcjonowaniem organizmu albo grupy (czasami również innego żywego organizmu, organizacji, procesu),
2. ma wymiar fizyczny, psychologiczny i/lub intelektualny,
3. jest równowagą.
4. Kiedy ma się *SANTÉ*, nie zauważa się go – człowiek czuje się dobrze.
5. Kiedy nie ma się *SANTÉ*, zauważa się jego brak, który nazywa się chorobą.
6. *SANTÉ* to siła, możliwość robienia wielu rzeczy.
7. *SANTÉ* jest dobrem (bogactwem).
8. Trzeba robić różne rzeczy, by zachować *SANTÉ*.
9. Otoczenie wpływa na *SANTÉ* pozytywnie lub negatywnie.

Innymi słowy, *SANTÉ* jest stanem, który prototypowo charakteryzuje osobę (osoba jest w tym stanie, funkcjonuje w ten sposób). *SANTÉ* nie jest stanem, który obserwuje się jako taki, raczej wywodzi się lub zauważa głównie jego nieobecność. *SANTÉ* może być dobrym samopoczuciem, poczuciem równowagi, możliwością robienia różnych rzeczy. *SANTÉ* jest wreszcie wartością, dobrem, które mimo swojej naturalności nie jest dane na całe życie, dlatego trzeba się starać, żeby je utrzymać, zwłaszcza że otoczenie może wpływać na *SANTÉ* pozytywnie, lecz również negatywnie.

8. Profilowanie konceptu *SANTÉ* we współczesnych dyskursach

We współczesnych dyskursach publicystycznych można zauważyć przede wszystkim dwie główne problematyki dotyczące *SANTÉ*, które są ze sobą związane: *santé publique* 'zdrowie publiczne' i troska o *SANTÉ* indywidualne.

Dyskursy dotyczące zdrowia publicznego zajmują się *SANTÉ* ze społecznego, politycznego, nie indywidualnego punktu widzenia. Władze polityczne troszczą się o zdrowie, ich troska dotyczy całych populacji i jest często związana, jak już to widzieliśmy, z kwestiami ekonomicznymi. Na przykład we Francji, podobnie jak w innych krajach, władze troszczą się o zdrowie palaczy, ale wydaje się, że w dyskursach na ten temat chodzi nie tyle o zdrowie samych palaczy, ile o pieniądze, które państwo musi wydawać na leczenie chorób spowodowanych paleniem. Ten typ dyskursu prowadzi do kwestionowania wolności w kwestii własnego zdrowia. Osoby cierpiące na choroby psychiczne mogą być leczone wbrew własnej woli. Sytuacja taka nie dotyczy jeszcze chorób fizycznych, ale można się zastanowić, czy nie idziemy w kierunku przyszłości Orwellowskiej, gdzie można by było nas zmusić do leczenia się z chorób somatycznych, nawet gdybyśmy tego nie chcieli. . .

Istnieją też dyskursy o tym, jak pozostawać w dobrym zdrowiu – mamy poświęcone temu działy w mediach różnego typu. Mówi się tam głównie o tym, co pomaga w zachowaniu dobrego zdrowia: daje rady dotyczące odżywiania się, sportu, zasad zdrowego życia czy też środków spoza oficjalnego rejestru medycznego, takich jak rośliny. Inny typ dyskursu nie dotyczy *SANTÉ*, ale medycznych aspektów choroby – zazwyczaj wiedzę medyczną się upraszcza, by mogli ją zrozumieć „zwykli ludzie”.

Inny interesujący temat w dyskursach o zdrowiu dotyczy relacji zdrowia i pracy. W języku francuskim istnieje powiedzenie *Le travail c'est la santé* 'praca to zdrowie', które powstało najprawdopodobniej w obecnym systemie społecznym i służy wmawianiu ludziom, że system jest dobry. Według „filozofii” tego systemu praca jest konieczna do normalnego funkcjonowania w społeczeństwie, jak świadczy o tym cytat z Derosiers: *Pas de travail, pas de sante ni d'équilibre intellectuel et moral* 'Bez pracy nie ma zdrowia ani równowagi intelektualnej i moralnej'. Jednak powiedzenie to jest używane w kontekstach satyrycznych:

[49] *Le travail c'est la santé; ne rien faire c'est la conserver.*

[Praca to zdrowie; nic nie robić to je zachować.] (H. Salvador).

[50] *Le travail, c'est la santé... Mais alors à quoi sert la médecine du travail?*

[Praca to zdrowie... Więc czemu służy medycyna pracy?] (P. Dac).

[51] *Si le travail, c'est la santé, alors laissons-le aux malades.*

[Jeśli praca to zdrowie, to zostawmy ją chorym.]

Zdania tego typu można również znaleźć w prasie:

[52] *Il n'y a pas si longtemps, les réactions au malaise de la ministre du travail Myriam El Khomri (pendant les discussions difficiles sur la loi du travail): Myriam El Khomri: le travail c'est (pas) la santé.*

[Nie tak dawno temu, w reakcji na komentarze dotyczące słabego zdrowia minister pracy Myriam El Khomri (podczas negocjacji o prawie o pracy), dowiedzieliśmy się, że praca to (nie jest) zdrowie.] (Gala).

W tym przykładzie dziennikarz ironizuje na temat minister pracy, która z przepracowania miała problemy ze zdrowiem. Związki między pracą i zdrowiem nie wydają się więc być udowodnione.

9. Podsumowanie

SANTÉ jest konceptem trudnym do opisanego mimo tego, że wydaje się mieć charakter uniwersalny i troska o nie często stoi w centrum zainteresowania ludzi – a może właśnie z tego powodu. Opisane tu problemy prawdopodobnie wiążą się również z tym, że *SANTÉ* to coś „normalnego”, a więc niezauważalnego. *SANTÉ* można jednak opisać w sposób pozytywny, nie tylko jako brak choroby, ale także jako funkcjonowanie organizmu, równowaga, potencjał, bogactwo... *SANTÉ* nie jest tylko wartością indywidualną, lecz również społeczną – zajmują się nim władze państwowe i nawet organizacje międzynarodowe. Jest dobrem samym w sobie, ale mimo swojej naturalności nie jest dane raz na zawsze i trzeba się ciągle starać, by je mieć.

Literatura

- Contandriopoulos André-Pierre, 2006, *Eléments pour une «topographie» du concept de santé*, „Ruptures, revue transdisciplinaire en santé”, vol. 11, n° 1, pp. 86–99.
- Cousteaux Anne-Sophie, 2010, *Représentations de la santé et cycle de vie. De la recherche du bien-être au maintien des capacités*. Consulté à http://www.sciencespo.fr/osc/sites/sciencespo.fr/osc/files/nd_2010_01.pdf consulté le 1/02/2017.
- Herzlich Claudine, 2005, *Santé et maladie. Analyse d'une représentation sociale*, Paris: Edition de l'EHESS.
- Jeoffrion Christine, 2009, *Santé et représentations sociales: une étude «multi-objets» auprès de professionnels de santé et non-professionnels de santé*, „Les cahiers Internationaux de Psychologie sociale”, pp. 73–115.
- Rauch André, 1985, *Histoire de la santé*, Paris: PUF.
- Skibińska Elżbieta, Viviani Aline, 2015, *DOM à la française: w poszukiwaniu pojęcia bazowego*, [w:] *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, red. Jerzy Bartmiński, t. 1. *DOM*, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Beata Żywicka, Lublin, s. 373–399.
- Tremblay Marc-Adélar, 1982, *Anthropologie de la santé en tant que représentation*, consulté à http://classiques.uqac.ca/contemporains/tremblay_marc_adelard/anthropologie_sante_representation/anthropologie_sante.html, le 1/02/2017.

Webografia

- Baudelaire, Charles, *Les Fleurs du mal, and English translations*, <http://fleursdumal.org/>.
 Dr House, série télévisée, version française, https://www.youtube.com/watch?v=W-5x_xyY4Yc
 Frantext, www.frantext.fr.
 Google livres, <https://books.google.fr/>.
 Google scholar, <https://scholar.google.fr/>.
 Dictionnaire de citations, *Le Monde*, <http://dicocitations.lemonde.fr/phrases-mot-sante.php>
 Urgences, série télévisée, version française,
<https://www.youtube.com/watch?v=RDjdXxVBDEM>.
 Corpus de Lepizig, http://corpora.uni-leipzig.de/fr?corpusId=deu_newscrawl.2011.

Źródła

- Chantreau S., Rey A., 2006, *Dictionnaire des expressions et locutions*, Paris: Dictionnaires le Robert. Larousse, <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais>.
Le Petit Robert, 1996, Paris: Dictionnaires le Robert.
 Les ressources CNRTL <http://www.cnrtl.fr/>.
 Rey A., (dir), 2000, *Le Dictionnaire historique de la langue française*, Paris: Dictionnaires le Robert.
Trésor de la Langue Française informatisé <http://atilf.atilf.fr/>.

THE FRENCH CULTURAL CONCEPT SANTÉ 'HEALTH'

The article follows the methodology of the Axiological Lexicon of Slavs and their Neighbours in analysing the French cultural concept of SANTÉ 'health'. The concept has been analysed on the basis of systemic (lexicographic) data, questionnaires, and texts. They propose a shortened cognitive definition, where SANTÉ is defined as a state or the functioning of an organism or a group (sometimes also another living organism, organisation, or process); it has a physical, psychological, and/or intellectual dimension; it is an equilibrium. When one has SANTÉ, it is not noticed: a person feels well. However, its absence is noticed, when one becomes ill. SANTÉ is strength, goodness (wealth), the possibility of doing many things. In order to maintain SANTÉ, one must do many things. The environment can have a positive and negative effect on it.

In contemporary French journalistic discourse SANTÉ is not only an individual but also a social value: health is in the field of interest of state authorities and international organisations. It is a good in its own right but although it is natural, it is not given once and for all: one must make an effort to have it.

KEY WORDS: SANTÉ; illness; cultural concept; cognitive definition; Axiological Lexicon of Slavs and their Neighbours